

Світлана МАКСИМЕНКО

Галина Цьомик - Анна, Віктор Янчук - Михайло у виставі "Украдене щастя" І. Франка, режисер Василь Юрців, Рівненський музично-драматичний театр, 2002 р. (світлина Володимира Григораша)

АРКАН КОХАННЯ-СМЕРТИ

Здавалося б, уже все сказано, показано, розказано. Скільки зірок національної сцени "засвітилося" і залишилося в історії театру як неперевершені Анни, Миколи, Михайли (згадаймо Наталю Ужвій, А. Бучму, В. Добровольського, Ф. Стригуна, Таїсію Литвиненко, В. Глухого). Але знову "Украдене щастя" манить, інтригує, дивує.

Найпопулярніша драма І. Франка "Украдене щастя" не сходить зі сцен вітчизняного та світового театру від часу її написання (1893). Кожне нове покоління митців сцени щоразу розшифровує у Франковому творі свої тексти, розкриваючи їх багатозначність, парадоксальність.

Так сталося і цього разу, коли Рівненський обласний український музично-драматичний театр показав львів'янам свою найновішу прем'єру.

Автори спектаклю – режисер-постановник Василь Юрців, сценограф Ніна Бобришева, музичний керівник – Зіновій Крет та актори театру довели, що текст класичної драми – "... поле методологічних операцій", "Текст – не продукт розпаду твору, навпаки, твір є шлейфом уявного, який йде вслід за текстом" [1].

Класичний твір вкотре зазвучав по-новому, відкривши усю глибину й трагізм драми.

Зберігаючи незмінним майже увесь Франковий текст (окрім скорочених масових сцен на початку та в кінці першої дії, останніх двох реплік Анни і Миколи у фіналі), режисер змінює (чи, навпаки – розкриває?) жанрову природу п'єси. Василь Юрців показує в постановці рівненчан

трагедію двох чоловіків, засліплених коханням до однієї жінки.

"... Ти сліпий на очі, на вуха і розум" [2].

Саме такий текст під жанровим визначенням п'єси "драма з сільського життя" читаємо у Франковому рукописі, що зберігається у відділі рукописів Інституту української літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Очевидно, режисер свідомо (у розподілі ролей) акцентував на потужному складі виконавців чоловічих ролей: Микола – народний артист України Георгій Морозюк, Михайло – заслужений артист України Володимир Петрів. Шкода, що через хворобу ми не побачили його у Львові. Цю роль виконував артист театру Віктор Янчук.

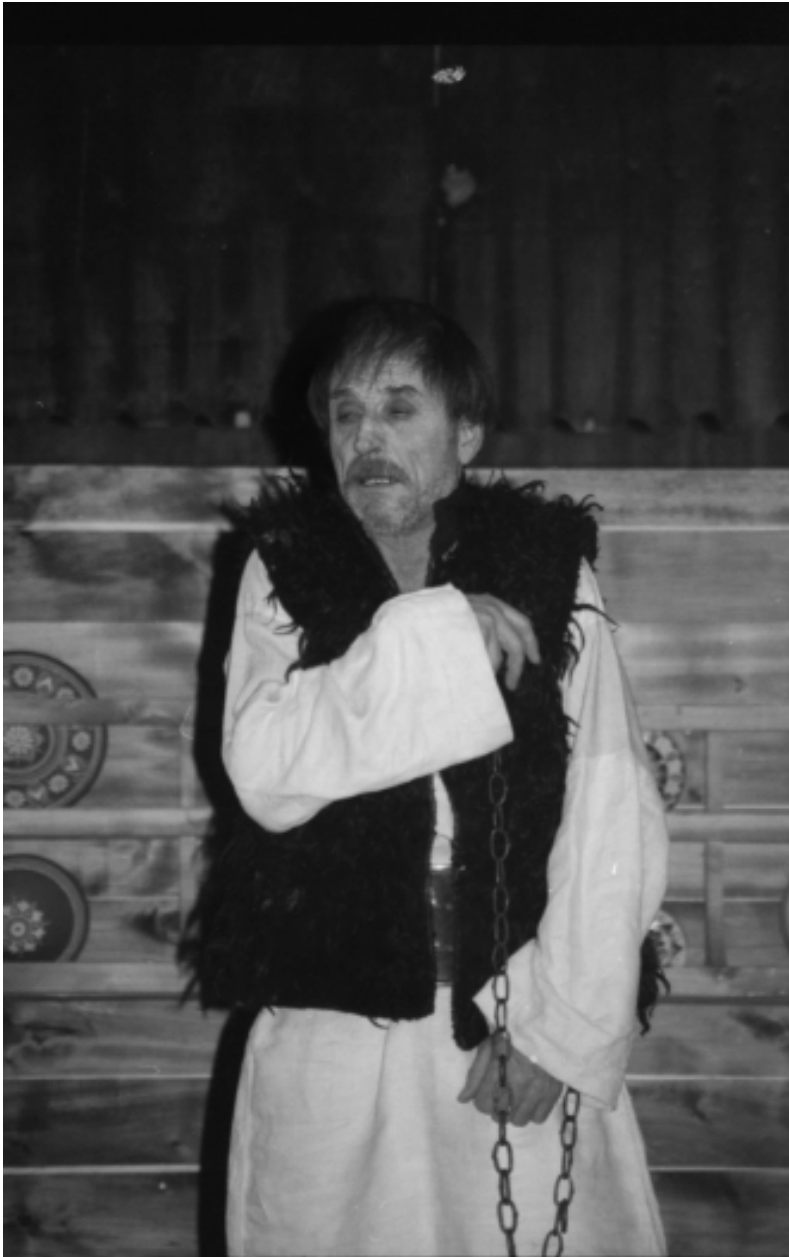
Жіночій темі режисер не надавав домінуючого значення. Анна (артистка Галина Цьомик) у його виставі – предмет конфлікту, носій трагічної вини в долі чоловіків. Але аж ніяк не героїня.

"Дії і фабула – ось мета трагедії, а мета найважливіша від усього. До того ж трагедії без дії і не могло бути, а без характерів вона можлива" [3].

Анна в цій виставі в мізансценах режисера, у звуковій тональності (пам'ятаєте, у Ліни Костенко: "Страшні слова, коли вони мовчать?") існує на сцені – відсторонено, як типова тональна, позбавлена емоційних обертонів героїня. Тут важливіше те, ким і чим вона є в долі Миколи і Михайла.

Як зазначає Р. Барт, "... трагедійна одиниця – це не індивід, а фігура, чи ще точніше, функція, яка визначає фігуру" [4].

Незворушно-статична, стомлена від нелюбови до чоловіка, жертва фатальної помсти братів, Анна – Г. Цюмик не живе, а мовчки несе свій хрест.

Георгій Морозюк - Микола у виставі "Украдене щастя" І. Франка, режисер Василь Юрців, Рівненський музично-драматичний театр, 2002 р. (світлина Володимира Григораша)

– Тут видима річ, що брати ошукали тебе. Значить, на тобі нема ніякої вини, – говорить Анні Настя на початку вистави.

Навіть поява в житті Анни Михайла змінить героїню в спектаклі рівненчан насамперед візуально. Розпущена коса (раніше – хустка), замість чорної запаски – червона, біла сорочка (зник кепгар). Хода стане впевненішою, погляд – уперто-відкритим. Тільки у фіналі, коли буде убито

Михайла, Анна пронизливо закричить, упавши каменем на мертво тіло коханого. Почорніє в очах Анни; сцена порине в темну смертельну тишу. Впаде завіса.

Микола у виконанні Георгія Морозюка – епіцентр вистави та магія блискучої акторської чарівливості й високого професіоналізму. Роль сповнена такими філігранними виявами тонкого психологізму, що вартує окремої партитури, зафіксованої в театрознавчому аналізі.

В очах, поглядах, рухах, мові тіла актора – історія кохання-смерти. Бо суть його життя – Анна, втрата її означає для нього смерть. Саме тому режисер і скорочує фінальні репліки:

“Анна (кидається до трупа): Михайле, Михайлику. На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?”

Микола: Анно, успокойся. Хіба ти не маєш для кого жити?*

Ці Франкові слова в постановці рівненчан є зайвими, нелогічними. Коли Задорожний – Морозюк переконується, що Анна його не любить і не може присилувати себе жити з ним по-давньому, він втрачає сенс життя.

Про суть його трагедії найкрасномовніше говорить німа й коротка фінальна сцена. У глухій чорноті лежить убитий Михайло, коло нього, як нежива, – Анна. Над ними в усьому білому стоїть Микола. Його напівобернена спиною до лежачих постать – печать жаху й відсутності. Голова відхилена назад. Руки бовтаються, як у неживого, плечі перекошені, немов у повішеного. Різко спадає завіса.

Художник-постановник спектаклю Ніна Бобришева створила на сцені дім Задорожних – великий, просторий, із чисто витесаних брусів і дощок. Нічого зайвого: на стіні ікона, мисник з посудом, стіл, лава, жодних побутових дрібниць, прикрас. Велика фронтальна стіна дому перегороджена перпендикулярною: там сіни і вхідні двері. Вгорі – дерев’яний дах. Територія дому обрамлена “фундаментом” – чотирма тесаними брусами (на них, як на лаву, сидатимуть учасники вистави). По боках дому – огорожа із лат.

Функціональна декорація трансформуватиме дах дому – у міст, гори, дорогу (в кінці першої дії, де Анна виходить “в люди” з Михайлом). На початку другої дії дах зникне. Мальований писаний задник гір (який з’являється в тій же сцені танцю Михайла й Анни) зміниться на чорний (на початку вистави на ньому “монотонно” падав сніг). Стіни на чорному тлі – без даху, мисник без посуду – таким стане дім Миколи у фіналі вистави. Стіни перетворюються на купу дров...

Уся атмосфера “Украденого щастя” пронизана очікуванням трагічного. У звуковій партитурі (музичне оформлення – заслуженого артиста України Зіновія Крета) – це монотонний звук зимової хуги, тривожні нотки дрімби, цимбал, скрип дверей, що самі відчиняються й зачиня-

* Тут і далі текст н’еси цитую за виданням: Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К. – 1979. – Т. 24. – С. 7-64.

ються... Наростання напруги дії пришвидшують коломийки (у фіналі першої дії) у виконанні сільських музик. Апогесм емоційної насиченості вистави є запальний “аркан” – у звуковій фонограмі, у танцювальних рухах сільських парубків, у німих пластичних сценах “танцю” Миколи над зруйнованою ним хатою...

“Аркан” – старовинний український народний танець, який виконують парубки на знак утвердження “процесу змушніння” [5], – ще раз підтверджує домінування “чоловічої” теми у спектаклі рівненчан.

Микола і Михайло у виставі Василя Юрціва – не так два антиподи світогляду, моралі, вікового цензу, типу характеру, як радше протилежні типи втілення Еросу: “сестринського” – у Миколи та того, що називаємо “власне любов”. Вона виникає різко і раптово, вона не терпить ніякого потаємного визрівання, вона з’являється на світ як завершена подія, яку зазвичай окреслюють у формах визначеного минулого часу (“я побачила його”, “вона мені впала в око”) – у Михайла [6].

Об’єктом любови обох мужчин є Анна. “Два ці Ероси несумісні один з одним, людина не може перейти від одного Еросу до іншого...” [7]. Тому Анна – Г. Цьомик, втративши Михайла, гине сама. Так принаймні прочитується фінальна німа мізансцена із нерухомою постаттю жінки, яка каменем лежить коло неживого Михайла.

Микола – Г. Морозюк любить свою Анну і жаліє її як “власну душу”. Ця тема – душі – звучить як домінуюча у виставі. Душа для Миколи є мірилом усіх цінностей. Він полюбив в Анні “її чисту” душу. Тому його ставлення до жінки не вимірюється земним почуттям. Жодного “побутового” погляду, жодного поцілунку (згідно з авторськими ремарками), жодного натяку на “реальний” вияв подружніх стосунків! Якщо цілує жінку, то в чоло. Коли дивиться на неї, то як віруючий на ікону. Коли прощається (в сцені арешту), то падає на коліна, як перед образом Матері Божої... Його Анна для нього – дочка, сестра, матір, божество. Ні окрику, ні натяку на образу, ревності. Актор створює свого Задорожного як вселенське втілення любови – християнської, батьківської, синівської.

– Бідна ти моя, – пригорне Микола-Морозюк свою Анну як маленьку, сховавши її голову на своїх грудях, погладжуючи дружину по спині. Так жаліють дитя, щоб не плакало (у сцені першої дії, після першого приходу Михайла).

Та й для Анни сам Задорожний теж – велика дитина. От він уперше з’являється перед глядачем із страшної заметілі: актор неначе прилипає до дверей спиною. Вдиhaє хатне повітря – і немов розтоплюється від його тепла. Поволі від дверей рухається “задубілими” ногами, проходить на авансцену, знімає шапку, рукавиці (вони в нього звисають із рукавів на мотузці, як у малюка, щоб не губились і не заважали), повертається до правого кута хати, знімає з пояса з-за спини сокиру, кидає її під лаву. Намагається зняти з ніг не чоботи (як у п’єсі), а м’які повстяні ходюки. Але ноги його не слухають – замерзли. Просить Анну допомогти. Коли жінка знімає взуття, тихе

блаженство – муркотання вилітає з вуст чоловіка. Високий, сивий, у кожусі, м’яких ходаках, рукавицях, що бовтаються з рукавів кожуха; тихий і блаженний погляд виказує його невимовне щастя: він удома, він повернувся. Тут – тепло, тут – рай, тут – ВОНА. Коло неї в нього “відходять зашпори” з задубілого тіла, розтоплюється його душа. Бо його хата і Вона в ній – його земний рай. Він мусить зараз їй все розповісти: і про війта, і про зарібки, і про закривавлене обличчя. Тихо, спокійно, монотонно (як син на ніч матері, хоче виговоритись, щоб уві сні не кричати).

Його оповідь про бійку з війтом нагадуватиме бурмотіння людини, яка бореться з дрімотою. А коли Анна переконає, що війт до арешту борше запакує Миколу, ніж той війта, наче прокинеться і здивовано - вдячно вимовить: “А мені це і в голову не прийшло”.

Його голова, яку часто сам обіймає великими руками трудівника, немов жаліючи себе, як дитина, справді – бідна. Бо бачить Микола-Морозюк, що жінка “сумує та тоскує” коло нього. Але його любов до неї така велика і всепрошенна, що її вистачить на двох. Його сумління чисте перед нею. Він, як комаха, тягне все у свій дім-храм, щоб жінка жила, як у Бога за дверима. Йому достатньо її мовчазної і відстороненої присутності. Аби вона сіла до столу з ним (як нудно і несмачно бовтає він ложку в мисці, благаючи очима, щоб Вона сіла коло нього!), аби торкнулась його (як немовля, безвольно опускає руки, вони опадають, як на шарнірах, коли Анна мие закривавлене його обличчя). Микола Георгія Морозюка переконаний: його жінка має бути вдячна йому.

Зобов’язана, пов’язана шлюбними обов’язками Анна справді була такою, поки в її домі (отже, у житті) не з’являється Гурман.

Михайло – арт. В. Янчук – увійде в дім Задорожних стрімко, раптово. Високий, ставний, молодий, весь у чорному (військового крою) одязі, високих хромових чоботях – як воїн! Упевненим і різким тоном, наче Дракула з фільму жахів, грубо пожартує:

– Знаєш, Миколо, по що я прийшов? ... По душу твою! Ха-ха-ха!

Так само несподівано вночі він зникне з дому Задорожних, коли Анна злякано в кутку молитиметься: “Отче наш...” (Дуже точна режисерська знахідка!).

Він, як гіпнотизер, очима буде “випитувати” Анну: чи не забула, чи кохає ще його? Жінка довго “минатиме” його погляд. Але коли героїня Галини Цьомик нарешті поволі, набравшись мужности й духу, як заворожена, “увійде” в його магнетичне поле і очима відповість “так”, для Михайла вже не існуватиме перепоп. Її мовчазну згоду він сприйме як військову команду. Анна буде його! Його “кам’яне” серце чутиме тільки власний голос, не думаючи, “що буде потому”.

– Він по душу мою прийшов... Той, що досі був для мене помершим, являється наново, – говорить про нього Анна.

Арешт Миколи для Гурмана – лише незначний епізод на шляху до мети – Анни. А для Миколи-Морозюка (чітко акцентований актором момент) – початок страшного, невідворотного трагічного фатуму:

Сцена з вистави "Украдене щастя" І. Франка, режисер Василь Юрців, Рівненський музично-драматичний театр, 2002 р. (світлина Володимира Григораша)

– Господи... За що на мене така кара тяженька? – благально питатиме Задорожний-Морозюк у чорній пустки зали. Його руки в кайданах – немов не його. Він не може повірити, що це не сон: забирають розгубленого, прибитого, у важких кайданах – із власного дому? А коли виводитимуть його, як фанатично віруючий у церкві, упаде каменем Анні під ноги (у п'єсі він цілує жінку):

– У тебе чиста душа, невинна... Молись Богу, щоб швидко й моя невинність виявилася.

Але Анна-Цюмик уже "не чує" й "не бачить" чоловіка. Вона думає про Михайла... Спокійно, незворушно, не повертаючись спиною до чоловіка, як закам'яніла, відповідає:

– Чиста душа... А хіба твоя менше чиста? "...невдячність – вимушена форма свободи" [8].

Анна звільнилася від обов'язку жити з нелюбом, вона – вільна!

Друга частина вистави – стрімке наростання дії. У темряві хати (яка вже без даху – лише стіни на писаному заднику гір, мисник – без посуду, тільки ікона на старому місці) святково вбрана молодиця – чиста біла сорочка, червона запаска – чекає коханого.

Вихоплена світловим променем з чорної пустки-хаги, жінка вже наче і не та – тиха, пригасла, що ми її бачили в першій дії. У її впертому погляді і спокої з'являється Михайлова одержимість.

Коли Задорожний, увійшовши з сіней у хату, побачить закохану пару, яка цілується, – спиною прилипне до стіни (що перегороджує світлицю й сіни). Потім, майже непритомно, сповзе по стіні на підлогу, ухопить голову в руки і, скрутившись клубком, як від нестерпного болю, викотиться по підлозі на вулицю.

Німоту сцени "розірве" запальна мелодія аркану.

Ця кульмінаційна сцена стане поворотною в ході вистави. Почувши від Анни, що вона не може "присилувати себе", щоб жити з ним, як раніше, – "пропало все", Микола почне "руйнуватися", нищити свій дім-храм, своє життя.

Режисер точно вирішує ланцюг мізансцен краху, спаду розвитку дії аж до розв'язки..

ПЕРША. Анна сама, в темній хаті, вихоплена променем світла, після "любовної" сцени з Михайлом, співає:

Вчера' м була дівка у віночку,
Ну, а нинька жена у чіпочку.

Микола – у глибині в такт пісні – рубає огорожу обійстя. Один удар – впала одна лата. Другий – друга...

ДРУГА. Після 5-ї сцени 4-ї дії (Анна з Михайлом):

Михайло: ...А потому? Потому один кінець: всі помремо і чорту в зуби підемо...

На порожню сцену виходить Микола. Повільно опускає голову. Клякає на коліна, цілує чотири стіни свого дому, бере в руки сокиру і – рубає з нелюдською силою хату.

Те, що по краплині, по деревині, як комаха, тягнув, будуючи храм свого щастя, тепер руйнує власними руками. Анна не його, то і йому нічого не треба!

ТРЕТЯ. писаний задник гір змінюється на чорний. Руїна, пустка, купа дров замість дому – і чорнота довкола. Тільки Микола-Морозюк, як очманілий, витанцює на попелищі свого обійстя...

Сюди, на звалище дров, прийдуть "сусідоньки добрі". Зустрічаючи їх, мов найрідніших (бо в домі слова нема до кого мовити), Задорожний-Морозюк перебігатиме назустріч їм, як через місток над прірвою, по деревині, що впала просто до входних дверей.

Міст, місток, прірва... Балансування актора руками по хисткій деревині – як еквілібрист... Скільки підтекстів, нюансів, думок, асоціацій, які витончені, глибокі, точні пристосування знаходить актор!

Коли сусіди всядуться, як кури на бантах, фронтально до зали і почнуть "кудкудахкати" – і така жінка, і сяка, Микола (ангельська душа!) шукатиме, як їм делікатно закрити рота.

ЧЕТВЕРТА. Ось він летить (трохи напідпитку) з пляшкою, повною горілки, і, минаючи високі деревини, розливає оковиту, як шампанське. Усе йде на вітер – горілка, гроші! Йому вже нічого не треба.

Але коли сусіди таки допечуть до живого – залізуть у його душу своїми брудними руками – істерично (вперше і востаннє за весь спектакль) закричить:

– Зась раді громадській до моєї жінки! Не має рада права! – і кожному з присутніх "викине" по великій дулі, аби не потикались, куди не слід. До того ж у зболеній його душі ще десь далеко-далеко живе Анна. І він нікому не дозволить там її образити.

П'ЯТА. Горілка, душевні страждання, присутність сусідів – усе це “кине” героя Георгія Морозюка на бійку з Гурманом. Розпатланий, розперезаний, весь у білому – гуцульській сорочці на випуск, білих полотняних гачах, які характерним хлопчачим рухом притримує, аби не злетіли... А навпроти – високий, сильний, весь у чорному однострої Михайло Гурман. Микола схопить Жандарма за шию, щоб задушити, підтягнеться до нього навшпиньки і... благально проквилить:

– Вступися, Михайле. Не доводи мене до лютої.

Руки... Щойно стискалися – тепер поволі стають слабкими, м'якими, як ватяні. Микола починає... погладжувати свого ворога.

ШОСТА. Отой злощасний папір, який покаже жандарм – наказ із суду – буде останньою краплею в бездонній, здавалось, чаші терпіння Задорожного і актора Морозюка.

СЬОМА. Він вихопить отой паперовий клопот із рук Гурмана, порве, затопче її. Схопить карабін, смішно наставить його, як патика, на Михайла. Той спокійно забере в переляканого Миколи зброю. Жандарм повернеться до виходу, але раптом із глибини хати вибіжить Микола і замахнеться сокирою на Михайла. Страшно закричить Анна, сцена потоне в темряві. Тільки бліде світло із задника сцени вихопить фігуру Гурмана, який похитнувся, схопився за стовпець (цей різьблений дерев'яний стовпець, стовбур, який є елементом інтер'єру дому, нагадує чимось прикордонний знак):

– Нічого. Нічого мені не треба...

Тримаючись за стовпа, вчепиться пальцями за Аннину хустку, стягуючи її, щоб прикрити рану, тихо вимовить:

– Годі, Миколо! Чого став та трусишся? Дай руку! Візьме Миколину руку, подякує, а війтові скаже:

– Вони не винні. Я... я сам...

Упаде Михайло. Як підкошена, мовчки (знову каменем) звалиться коло нього Анна. Микола закам'яніє в чорноті сцени...

Вистава рівненчан – ще одне підтвердження сучасності класики завдяки професіоналізмові постановників та неординарності їх мислення й таланту.

На театральному фестивалі “Прем'єри сезону-2002” в Івано-Франківську народний артист України Георгій Морозюк став переможцем у номінації “Краща чоловіча роль”.

Як до кожної вистави, тут можна закинути постановникам певну еkleктику (не заявлену як прийом) у достовірності етнографічних деталей: костюм – гуцульський, хата – бойківська, пісня Анни – лемківська.

Випадають із жанрової природи вистави масова сцена сільських гулянь, комедійні епізоди з Війтом. Але вистава хвилює, вражає, запам'ятовується, змушує глядача жити й дихати разом із головними героями.

Дивно, що сам театр не усвідомлює усієї цінності такої вистави, експлуатуючи її на виїздах протягом одного дня двічі, а то й більше, з одними виконавцями поспіль.

Мати таку перлину в репертуарі театру – щастя. А його треба оберігати, воно – не в грошах.

Сцена з вистави “Украдене щастя” І. Франка, режисер Василь Юрців, Рівненський музично-драматичний театр, 2002 р. (світлина Володимира Григораша)

1. Барт Р. Избранные работы. М. – 1989. – С. 415. (Переклад автора статті - С. М.).

2. Франко І. Драматичні твори у 50 томах. Т.1 Харків, К. – 1952. – С. 454

3. Арістотель. Поетика.// Хрестоматія з теорії драми. К. – 1978. – С. 52

4. Див Барт Р. – С. 44

5. Ю. Ситник, І. Шипайло. Система фізично-духовного вдосконалення. “Аркан”. Львів – 1977. – С. 44.

6. Див Барт Р. – С. 154-155

7. Там само. – С. 154-155

8. Там само. – С. 172